

Міністерство освіти і науки України
Бердянський державний педагогічний університет
Кафедра психології

Допущено до захисту
Завідувач кафедрую

«_____» _____ 2024 р.

**ФОРМУВАННЯ ЛІДЕРСЬКОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ ВИМУШЕНИМИ
ПЕРЕСЕЛЕНКАМИ ЗРІЛОГО ВІКУ В УМОВАХ НЕВИЗНАЧЕНОСТІ**

Кваліфікаційна робота магістра

Виконавець: здобувачка другого
(магістерського) рівня вищої освіти, групи
м207П-з

Галузь знань: 05 Соціальні та поведінкові
науки

Спеціальність: 053 Психологія

Освітньо-професійна програма: Психологія
тренінгової роботи

Верьовка Наталя Володимирівна

Керівник: старша викладачка

Федорик Вікторія Володимирівна

Рецензент: д. психол. н., професор

Співак Любов Миколаївна

ЗМІСТ

ВСТУП.....	4
РОЗДІЛ I. ТЕОРЕТИЧНИЙ АНАЛІЗ ПРОБЛЕМИ ФОРМУВАННЯ ЛІДЕРСЬКОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ ВИМУШЕНИМИ ПЕРЕСЕЛЕНКАМИ ЗРІЛОГО ВІКУ В УМОВАХ НЕВИЗНАЧЕНОСТІ.....	7
1.1. Поняття лідерської ідентичності.....	7
1.2. Особливості психосоціального розвитку жінок зрілого віку.....	12
1.3. Вимушене переселення як фактор впливу на особистісну ідентичність.....	18
1.4. Невизначеність як чинник впливу на розвиток лідерської ідентичності.....	22
Висновки до першого розділу.....	26
РОЗДІЛ II. ЕМПІРИЧНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ ФОРМУВАННЯ ЛІДЕРСЬКОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ ВИМУШЕНИМИ ПЕРЕСЕЛЕНКАМИ ЗРІЛОГО ВІКУ В УМОВАХ НЕВИЗНАЧЕНОСТІ.....	27
2.1. Організація та методи дослідження.....	27
2.2. Аналіз результатів емпіричного дослідження проблеми формування лідерської ідентичності вимушеними переселенками зрілого віку в умовах невизначеності.....	33
Висновки до другого розділу.....	47
РОЗДІЛ III. ПІДТРИМКА ЛІДЕРСЬКОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ ВИМУШЕНИХ ПЕРЕСЕЛЕНОК ЗРІЛОГО ВІКУ В УМОВАХ НЕВИЗНАЧЕНОСТІ.....	49
3.1. Розробка та обґрунтування необхідності і доцільності використання тренінгової програми для підтримки лідерської ідентичності вимушених переселенок зрілого віку в умовах невизначеності.....	49
3.2. Аналіз ефективності впровадження тренінгової програми для підтримки лідерської ідентичності вимушених переселенок зрілого віку в умовах невизначеності.....	51
3.3. Рекомендації вимушеним переселенкам зрілого віку щодо підтримки лідерської ідентичності в умовах невизначеності.....	69

Висновки до третього розділу.....	74
ВИСНОВКИ.....	75
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	78
ДОДАТКИ.....	83

ВСТУП

Актуальність. Явище вимушеного масового переселення в нашій державі, спричинене збройною агресією РФ вимагає усестороннього розуміння тих процесів, що мають місце в середовищі переселенців у результаті порушення звичних умов їх життєдіяльності та структур ідентифікації особистості. В державі, на кінець 2023 року відповідно до даних статистики нараховувалося близько 4,8 млн. вимушених переселенців. Враховуючи зовнішні загрози та безпосередньо пов'язані із ними внутрішні виклики у розгортанні сучасної соціальної ситуації особливої значущості набувають питання пов'язанні із формуванням лідерської ідентичності вимушеними переселенцями зрілого віку в умовах невизначеності особливо жіночої статі.

Дана категорія осіб стикається із великою кількістю викликів, які пов'язані із адаптацією до нових невідомих умов проживання і роботи. Втрата людьми власної домівки, соціальних зв'язків, роботи та звичайних умов для життя сприяють розвитку серйозних стресових ситуації, котрі потребують від індивіда психологічної гнучкості та стійкості. В даних умовах, формування лідерської ідентичності стає не тільки засобом розвитку особистості, а й досить важливим ресурсом для подолання кризових явищ та побудови нового життя.

Дослідження цієї тематики являється досить важливим із наукової позиції, тому що дає змогу значно краще зрозуміти ефективні механізми формування лідерської ідентичності у жінок зрілого віку в умовах невизначеності. Також детальне вивчення цієї проблеми може допомогти виокремити нові теоретичні та практичні підходи у роботі із вимушеними переселенками зрілого віку.

Отже, дослідження щодо формування лідерської ідентичності вимушеними переселенками зрілого віку в умовах невизначеності, являється досить актуальним в наш час, як з практичної, так і з теоретичної точки зору.

Об'єкт дослідження: лідерська ідентичність жінок зрілого віку.

Предмет дослідження: формування лідерської ідентичності вимушеними переселенками зрілого віку в умовах невизначеності.

Мета дослідження: теоретично обґрунтувати та емпірично дослідити проблему формування лідерської ідентичності вимушеними переселенками зрілого віку в умовах невизначеності

У відповідності до мети були визначені наступні **завдання дослідження:**

1. Теоретично вивчити поняття лідерської ідентичності; розглянути психологічні особливості жінок зрілого віку; провести психологічний аналіз вивчення проблеми формування лідерської ідентичності вимушеними переселенками зрілого віку в умовах невизначеності.

2. Провести емпіричне дослідження з формування лідерської ідентичності вимушеними переселенками зрілого віку в умовах невизначеності.

3. Розробити та апробувати тренінг на тему «Розвиваємо лідерські якості в умовах невизначеності» та визначити його ефективність.

Для реалізації поставлених завдань було застосовано такі методи дослідження:

– теоретичні: класифікація, аналіз, систематизація, порівняння й узагальнення теоретичних та експериментальних даних з проблеми дослідження;

– емпіричні: опитування, анкетування.

У емпіричному дослідженні щодо формування лідерської ідентичності вимушеними переселенками зрілого віку в умовах невизначеності використовували методику «Діагностики лідерських здібностей» (Є. Жаріков, Є. Крушельницького), методику «Оцінка комунікативних і організаторських схильностей – КОС» (В.В. Сиявського і Б.О. Федоришина), методику «Визначення рівня своєї самооцінки» (Г.М. Казанцевої), шкалу толерантності–інтолерантності до невизначеності С. Баднера та методика «Багатофакторний опитувальник лідерства (B.M. Bass & B.J. Avolio).

Емпірична база дослідження. Дослідження виконувалось на базі неприбуткової громадської організації NGO «AICD Revival».

Теоретичне значення роботи полягає у визначенні поняття «лідерської ідентичності», у конкретизації вимушеного переселення як фактору впливу на особистісну ідентичність та в обґрунтуванні невизначеності як чинник впливу на розвиток лідерської ідентичності.

Практичне значення роботи визначається виявленням стану сформованості лідерської ідентичності вимушеними переселенками зрілого віку в умовах невизначеності; розробкою тренінгової програми, яка може бути використана практичними психологами у власній професійній діяльності.

Структура роботи. Кваліфікаційна робота складається зі вступу, трьох розділів з висновками до них, загальних висновків, списку використаних джерел (45 найменувань, з них 1 іноземною мовою) і 8 додатків (на 44 сторінках). Загальний обсяг кваліфікаційної роботи – 127 сторінок, з них основного тексту – 73 сторінки. Робота містить 6 таблиць і 11 рисунків.

ВИСНОВКИ

В результаті проведеного дослідження були встановлені наступні важливі висновки:

1. Теоретично досліджено поняття лідерської ідентичності; розглянуто психологічні особливості жінок зрілого віку; проведено психологічний аналіз вивчення проблеми формування лідерської ідентичності вимушеними переселенками зрілого віку в умовах невизначеності. Визначено, що саме лідерська ідентичність – це певний психологічний феномен, який в собі поєднує особистісні якості та соціальні ролі індивіда, що надають йому змогу ефективно впливати на інших членів групи для подальшої координації, контролю та планування спільної діяльності.

Також встановлено, що у жінок зрілого віку в житті головне місце посідають умови праці та відпочинку. Основна проблема психосоціального розвитку у період зрілого віку жінки – це певний вибір між інертністю (стагнацією), а також продуктивністю (генеративністю). Головною змістовою складовою соціальної зрілості дорослої жінки являється збільшення нового рівня суб'єктності, основу котрого складає на високому рівні розвинена рефлексія, тоді коли доросла жінка є зверненою і до себе самої, і до всіх інших людей.

Визначено, що вимушене переселення великою мірою має вплив на особистісну ідентичність. На рівні індивідуальному у жінок зрілого віку, вимушених переселенців має місце перетворення чи звуження уже знайомих для них соціальних ролей та разом із тим відбувається певна актуалізація потреби набуття нових соціальних ролей, а також якостей для їх реалізації.

Також було встановлено, що головними психологічними факторами розвитку лідерських якостей у жінок зрілого віку в умовах невизначеності є самооцінка та впевненість в собі, емоційний інтелект, комунікативність, здатність уважно слухати, толерантність та відкритість, вміння співпрацювати, ефективність та гнучкість у вирішенні проблемних ситуацій.

2. Проведено емпіричне дослідження з формування лідерської ідентичності вимушеними переселенками зрілого віку в умовах невизначеності. В дослідженні взяло участь 30 жінок зрілого віку, які були вимушено переселеними із територій де ведуться бойові дії. Дослідження було проведено на базі неприбуткової громадської організації NGO «AICD Revival».

У самому дослідженні були використані такі методики: методика «Діагностики лідерських здібностей» (Є. Жаріков, Є. Крушельницького), методика «Оцінка комунікативних і організаторських схильностей – КОС» (В.В. Синявського і Б.О. Федоришина), методика «Визначення рівня своєї самооцінки» (Г.М. Казанцевої), шкалу толерантності–інтолерантності до невизначеності С. Баднера та методика «Багатофакторний опитувальник лідерства (B.M. Bass & B.J. Avolio).

Було встановлено, що у більшості жінок вимушених переселенок зрілого віку, котрі перебувають в умовах невизначеності досить слабо виражені якості лідера. Також під час проведення дослідження було встановлено значну кількість опитаних, що мають низький рівень організаторських та комунікативних здібностей. Визначено також переважання у жінок зрілого віку вимушених переселенок низького рівня самооцінки та існування високого відсотка жінок з високою інтолерантністю до невизначеності, що підкреслює важливість впровадження заходів, спрямованих на розвиток їхньої стійкості та навичок управління стресом. Середні та низькі рівні також були діагностовані у жінок за такими факторами лідерства як вплив, натхнення та інтелектуальна стимуляція, індивідуальний підхід, мотивація, управління й надання самостійності, що в свою чергу теж потребує корекційного впливу.

3. Розроблено та апробовано тренінг на тему «Розвиваємо лідерські якості в умовах невизначеності» та визначено його ефективність.

Мета тренінгу полягала в підтримці лідерської ідентичності вимушених переселенок зрілого віку в умовах невизначеності. Основні завдання програми було розвинути лідерські якості, підвищити рівень комунікативних та організаторських здібностей, збільшити рівень самооцінки, розвинути стійкість

та знизити рівень стрес. Програма тренінгу розрахована на одне заняття тривалістю 8 годин. Розроблена програма передбачає групову форму роботи, із кількістю учасників складом 30 осіб. Учасниками тренінгу стали жінки зрілого віку вимушені переселенки. Також було проаналізовано деякі проведені вправи. Для визначення ефективності розробленої програми було проведено анкетування. Аналіз отриманих відповідей жінок зрілого віку після запровадження тренінгової програми засвідчив ефективність реалізованої програми, оскільки завдання які ставилися в тренінгу були реалізовані. Проведене анкетування психолога показало, що в цілому вдалося ефективно реалізувати тренінгову програму підтримки лідерської ідентичності вимушених переселенок зрілого віку в умовах невизначеності.

Надано рекомендації вимушеним переселенкам зрілого віку щодо підтримки лідерської ідентичності в умовах невизначеності.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Александров Ю.В. Психологічні аспекти лідерства. Лідери ХХІ століття. *Формування особистості харизматичного лідера на основі гуманітарних технологій: матеріали наук. конф.* (м. Харків, 21-22 верес. 2017 р.). Харків: НТУ «ХП», 2017. С. 152–154.
2. Алексеєнко Т. Можливості й ризики конструювання нової ідентичності у вимушених переселенців (мігрантів). *Теоретико-методичні проблеми виховання дітей та учнівської молоді.* №24. 2020. С. 4–16.
3. Алексеєнко Т.Ф., Гончар Л.В., Куниця Т.Ю., Биби́к Д.Д. Вимушені переселенці: соціально-педагогічні проблеми і досвід підтримки. Монографія. Кропивницький: Імекс-ЛТД, 2020. 240 с.
4. Бодак В. Етнорелігійна свідомість як стратегія ідентичності особистості та спільноти. *Наукові записки Національного університету «Острозька академія».* Серія : Філософія. 2017. Вип. 20. С. 68–73.
5. Бойко О.В. Теорія і методика формування лідерської компетентності офіцерів Збройних сил України : монографія / О. В. Бойко. Житомир : Вид. О.О. Євенок, 2020. 667 с.
6. Волківська Д. А. Сучасні підходи до визначення лідерства. *Вісник Чернігівського національного педагогічного університету.* Сер.: Педагогічні науки. 2014. Вип. 115. С. 45–47.
7. Газізова О. Трансформація ідентичностей внутрішньо переміщених осіб у процесі їх соціально-культурної адаптації та інтеграції у нові територіальні громади. *Гуманітарні виклики ХХІ ст.* № 4(73). 2019. С. 83–96.
8. Гапочка Я. О. Суб'єктність у системі взаємодії фахівців команди супроводу дитини з особливими освітніми потребами. Педагогічна та вікова психологія. *Вчені записки ТНУ імені В.І. Вернадського.* Серія: Психологія. Том 34 (73). № 1 2023. С. 111–115.
9. Греса Н.В. Психічні особливості дорослої людини: текст лекцій. Харків. 2023. 36 с.

10. Дзюба Т.М., Коваленко О.Г. Психологія дорослості з основами геронтопсихології. Навчальний посібник для студентів вищих навчальних закладів. Полтава, 2013. 172 с.

11. Дзюба Т.М. Суб'єктність як важлива складова соціального пізнання дорослої людини. *Психологічна допомога: від кризи до ресурсу. Матеріали IV Всеукраїнського науково-практичного форуму* (19–25 квітня 2021 року, м. Суми). Суми: НВВ КЗ СОІППО. 2021. С. 32–35.

12. Довгаль О. Дослідження психології лідерства у науці та практиці закладів вищої освіти. *Сучасні технології розвитку людини в інтегрованому суспільстві в умовах воєнного стану: Матеріали VI Міжнародної науково-практичної конференції*. (м. Миколаїв, 19 травня 2022 р. Миколаїв: МІРЛ та МФК Університету «Україна»). 2022. С. 66–69.

13. Іванов Н. Г. Психологічні засади лідерства в системі стратегічних комунікацій : навчальний посібник. Київ: НА СБУ, 2022. 120 с.

14. Кіндрак Т., Радчук В. Місце ідентичності у процесі становлення особистості. *Матеріали студентської наукової конференції Чернівецького національного університету* (20–21 квітня 2021 року). Факультет педагогіки, психології та соціальної роботи. Чернівці: Чернівець. нац. ун-т ім. Ю. Федьковича. 2021. С. 89–90.

15. Козловець М.А. Феномен національної ідентичності: виклики глобалізації: Монографія. Житомир, Вид-во ЖДО ім. І Франка. 2009. 430 с.

16. Кокун О.М., Пішко І.О., Лозінська Н.С., Копаниця О.В., Герасименко М.В. Ткаченко В.В. Збірник методик діагностики лідерських якостей курсантського, сержантського та офіцерського складу: Методичний посібник. Київ: НДЦ ГП ЗСУ, 2012. 433 с.

17. Кокун О.М., Пішко І.О., Лозінська Н.С., Олійник В.О. Психодіагностика лідерських якостей військовослужбовців : метод. посіб. Київ: ТОВ «7БЦ», 2023. 171 с.

18. Кузьмінський А.І. Словник-довідник педагогічних і психологічних термінів. Черкаси : Вид-во ЧДУ ім. Б. Хмельницького. 2002. 112 с.

19. Кулініч І.О. Психологія управління: навч. посіб. Київ: Знання, 2008. 292 с
20. Лекус М.М. Сучасні концепції лідерства в психології та управлінні. *Актуальні проблеми економіки та управління в умовах системної кризи : збірник матеріалів Міжнародної науково-практичної інтернет-конференції, 28 листопада 2017 року.* Львів: Львівський інститут МАУП, 2017. С. 376–381.
21. Лозенко Г.О. Підходи до вивчення лідерства зарубіжних та вітчизняних психологів. *Актуальні проблеми психології.* Том 7. Випуск 17. С. 108–111.
22. Максименко С.Д., Зливкова В.Л., Кузікова С.Б. Особистість у розвитку: психологічна теорія і практика: монографія. Суми : Вид-во СумДПУ імені А.С. Макаренка. 2015. 430 с
23. Мармаза О.І. Ефективне лідерство як інструмент стратегічного управління. *Педагогіка формування творчої особистості у вищій і загальноосвітній школах.* 2013. Вип. 29. С. 289–297.
24. Мартиненко А.С. Психологічні аспекти лідерства. *Досвід особистості: теорія і практика. Збірник матеріалів Міжнародної науково-практичної конференції.* Ніжин: НДУ ім. М. Гоголя, 2020. С. 149–151.
25. Матюшенко Л.М., Шевчук В.В. Особливості переживання кризи середини життя у жінок. *Збірник тез 76-ї наукової конференції професорів, викладачів, наукових працівників, аспірантів та студентів університету.* Том 2. 14 травня – 23 травня 2024 р. С. 202–204.
26. Методика «Визначення рівня своєї самооцінки» (розроблена Г.М. Казанцевою). URL: <https://vseosvita.ua/library/metodika-viznacenna-rivna-svoei-samoocinki-rozroblena-gm-kazancevou-123320.html> (дата звернення: 29.08.2024).
27. Міщиха Л.П. Психосоматичні індикатори психологічного благополуччя жінки в період середньої дорослості. *Проблеми сучасної психології* № 2 (25). 2022. С. 60–67.

28. Надрага В.І. Проблеми вимушеної внутрішньої міграції населення в контексті концепції суспільства ризику. *Український соціум*. №1. 2015. С. 134–141.
29. Нестуля О.О., Нестуля С.І., Кононец Н.В. Основи лідерства: електронний посібник для самостійної роботи магістрів освітньої програми «Педагогіка вищої школи» галузі знань 01 освіта/педагогіка спеціальності 011 освітні, педагогічні науки. Полтава : ПУЕТ, 2020. 232 с.
30. Ніколаеску І. О. Практичні основи акмеологічного розвитку особистості в умовах освітньо-інформаційного простору: навчально-методичний посібник. Черкаси: ОПОПП, 2012. 54 с.
31. Посохова Я.С. Проблема ідентичності та визначення психологічних основ її вивчення. *Право і безпека*. 2015. № 2 (57). С. 217–221.
32. Романовський О.Г. Розвиток лідерського потенціалу національної гуманітарно-технічної та управлінської еліти : Монографія. Харків. : ФОП Мезіна В.В. 2017. 292 с.
33. Савчин М.В. Василенко Л.П. Вікова психологія: Навчальний посібник. Київ : Академвидав. 2005. 360 с.
34. Сергеева Л.М. Лідерство в управлінні професійно-технічним навчальним закладом. Київ: Арт Економі, 2011. 40 с.
35. Сергеева Л.М., Кондратьєва В.П., Хромей М.Я. Лідерство : навч. посібн. Івано-Франківськ. «Лілея-НВ». 2015. 296 с.
36. Сергєєнкова О.П., Столярчук О.А., Коханова О.П., Пасєка О.В. Вікова психологія. Навчальний посібник. К.: Центр учбової літератури. 2012. 376 с
37. Титаренко Т.М. Життєва криза очима психолога. *Психологія життєвої кризи*. Київ : Агропромвидав. 1998. С. 8–38.
38. Токарева Н.М. Основи вікової психології : навчально-методичний посібник. Кривий Ріг. 2013. 283 с.
39. Федорик В.В. Толерантність до невизначеності як чинник формування життєвої перспективи здобувачів освіти. *Траєкторія розвитку життєвих перспектив особистості в умовах сучасного освітнього простору* :

матеріали Всеукраїнської науково-практичної інтернет-конференції (30 листопада 2021 року). Бердянськ. 2021. С. 158–161.

40. Хупавцева Н.О. Максимчук В.Б. Формування і розвиток лідерських якостей студентів-психологів. *Психологія: реальність і перспективи*. 2018. № 10. С. 159–165.

41. Чорна Л.Г. Ідентичність особи: від групи до індивідуальності (методологічний аналіз). *Проблеми політичної психології та її роль у становленні громадянина Української держави*. 2012. Вип. 13. С. 108–118.

42. Чорна Т.В., Голубєва М.О. Психологічні особливості прояву лідерських якостей у діяльності команди. URL: <https://ekmair.ukma.edu.ua/server/api/core/bitstreams/f6706925-d7db-4466-9f38-c21d58b772a4/content> (дата звернення: 19.08.2024).

43. Шкала толерантності–інтолерантності до невизначеності С. Баднера. URL: <https://psy.kpi.ua/studentam/personal-growth/badner/> (дата звернення: 29.08.2024).

44. Яблонська Т.М. Ідентичність як предмет психологічного аналізу. *Наукові записки Інституту психології ім. Г.С. Костюка НАПН України*. Київ : Ніка-Центр. 2010. Вип.38. С. 378–387.

45. Lee E. A Theory of Migration. *Demography*. 1966. P. 47–57.